

Pedagogika jako věda o člověku v antropologickém pojetí

Jiří Musil

Klíčová slova: antropologická pedagogika, komplexní výchovné působení, pedagogika věda o člověku, polidštění, syntéza dílčích věd, komplexní a provázaný charakter věd v pedagogickém pojetí, biologická, společenská, osobnostní dimenze, pojetí člověka, způsoby výchovy, počátky výchovy, výchova k člověčenství

Pedagogika přelomu 20. a 21. stol. sebou přináší celé spektrum odlišných koncepcí výchovy. Jejich různorodost plyne z odlišnosti řešení problémů složitosti lidské bytosti. Jednotlivé koncepce vznikaly postupně v průběhu doby a každý směr zdůraznil určitý aspekt, na který soustředil svou pozornost a vyzdvihl jej. Nevyřešená otázka „člověka“ vedla a vede pedagogiku ke spolupráci se všemi vědami o člověku, jako jsou antropologická biologie, psychologie, genetika, molekulární biologie, sociologie a celá řada dalších, které zkoumají člověka z vlastních specifických hledisek. Ani antropologicky pojatá pedagogika však nepředkládá složitý obraz člověka, jako ucelený předpoklad a výsledek výchovy. Protože žádná základní věda nepoznává člověka plně, do všech podrobností tak, aby se z jejího poznání dala vytvořit určitá zevšeobecnující pravidla. Jedna zevšeobecnující skutečnost však platí vždy. A sice ta, že aby se člověk stal člověkem, musí se na něho „výchovně“ působit. Na otázku co je vlastně předmětem pedagogiky lze tedy „zjednodušeně říci“, že pedagogika je v podstatě věda o člověku. Zabývá se člověkem v situaci výchovy, kam patří všechny jeho vztahy ke společnosti. Výchova je tedy děj maximálně složitý, mnohovrstevnatý a mnohonásobně protikladný. Z antropologického pohledu je výchova chápána jako proces, ve kterém dochází k polidštění, tedy nalezení vlastní cesty životem, způsobu realizace, a tím vlastně i způsobu uspokojivé seberealizace. Výchovu můžeme tedy chápat jako směřování člověka ke specifickým cílům, jako složitý společenský jev a praktický úkol. Lze se na něj dívat z pohledu historického, podmíněného kulturně, jak a proč která doba chápe podstatu, určení, poslání každého člověka. Postihnout všechny tyto stránky se dnes snaží integrální věda, která usiluje o začlenění člověka do světa přírody a světa kultury. I vzhledem ke komplexní antropologické povaze skutečnosti výchovy, která je podmíněna elementy biogenními, sociogenními a psychogenními, nelze žádný přístup ke zkoumané problematice preferovat ani podceňovat nebo dokonce zamítat.

Není a nemůže být jediného pohledu a jediné cesty ke zkoumání. Právě zde se projevuje úzké sepětí pedagogiky s výchovou. Výchovná činnost směřuje už odedávna k určitému výkladu člověka a jeho postavení v přírodě. Ta je pak výrazem pochopení určitého smyslu lidské existence, usilování a tvorby lidských kulturních hodnot. Má-li být výchova pokusem realizovat určitý ideální typ člověka s celou soustavou jeho vztahů, vlastností a hodnot, nelze tento problém řešit bez zamyšlení nad mnohoznačností kultury, jíž člověk prošel, kterou sám utvářel a formoval. A právě proto vystupuje u mnohých autorů do popředí antropologické pojetí vědy o člověku. Tento způsob však nikdy nemohl postihnout člověka v jeho celkové podstatě, v tom, čím je člověk sám pro sebe a pro druhé lidi, respektive nelze takto nikdy postihnout jeho vlastní vnitřní svět.

V žádné době nebyl člověk tak záhadný a složitý, jako je v té dnešní. A proto je hlavním tématem, na něž se pedagogika v současnosti soustřeďuje. Člověka nelze poznat jen z jedné stránky a na základě tohoto poznání pak vyslovovat své zevšeobecňující závěry. Syntéza a integrace poznání o člověku je možná jen za předpokladu, uplatní-li při tomto procesu všechny humanitní disciplíny antropologický přístup, tj. položí-li si otázku o člověku jako o bytosti celistvé a jednotné. Ovšem toto uplatnění antropologického hlediska v pedagogice znamená zkoumat člověka jako bytost, k jejíž podstatě patří i nezbytnost výchovy a vychovatelnosti. Pedagogika, stejně jako filozofie, psychologie, sociologie, medicína atd. vstupuje do současného proudu antropologického myšlení. O tom jak se člověk stává člověkem nelze vypovídat bez účasti biologické, psychologické a sociologické antropologie. Protože člověka tvoří „bios“, „psyché“, „societas“, pedagogický takt nám pak pouze dotváří lidskou bytost jako jednotný a celistvý celek. Jednostranné pojetí člověka, lidské bytosti jako „souhrnu společenských vztahů“ neodpovídá proto skutečnosti. Člověk je bytostí, která si je vědoma sama sebe a své existence ve světě, v němž si aktivně osvojuje, poznává, přetváří, pozměňuje a reprodukuje vše, co svět nabízí. To je možné díky tomu, že svět, který člověka obklopuje je bohatě strukturován. Já jsem si všiml pouze těch dimenzí, které působí na lidské prožívání nejintenzivněji.

1. Dimenze biologická, přírodní

Člověk je součástí přírody a jako biologická struktura může fungovat jen v přírodním prostředí. Zde může obnovovat svou výměnu látek, energie, růst, zde může zrát a také se rozmnožovat. Biologicko-fyziologická determinovanost každého organismu je neúprosná. Všechny snahy zapřít biologickou sféru působením v kulturní tradici se neosvědčily. Přírodní dimenze je jakousi přirozenou základnou. Je mnoho znaků, které má člověk společné s ostatními živočišnými organismy, ale je také mnoho znaků speciálních

pouze pro člověka. Kromě fyzických znaků tam patří i myšlení, řeč, vlastní kultura. Patří sem také to, že si vybudoval vlastní „umělý“ svět, který je otevřen každému člověku. A člověk je otevřen světu. Jeho dominující postavení na zemi spočívá ve schopnosti přetvářet přírodu, tvořit nepřirodní a polidštěný svět. Tato lidskost není vlastností vrozenou, ale člověk se jí musí učit, být k ní vychováván. Stejně jako se musí učit chůzi, řeči, myšlení, práci a podobným dovednostem. Bez existence lidského společenství není v podstatě možné stát se lidskou bytostí.

Stát se člověkem, jednat, tvořit, přemýšlet znamená překonávat instinktivní přírodu, a tím také to, co je člověku od přírody dáno.

2. Dimenze společenská, civilizační

Pro každého živočicha je charakteristické jeho chování a vztažnost k okolnímu světu, překročení přírodní danosti, změna způsobů uspokojování potřeb. Osudovým krokem byla skutečnost odložení uspokojení pouze své ctižádosti, chopit se nástroje a začít činnost pro něho záměrnou a cílevědomou. V procesu přetváření světa odhaluje člověk své možnosti, schopnosti, rozvíjí své vnitřní bohatství a tak zlidštuje „svůj“ svět. Tím se stává i on více člověkem, polidštuje sám sebe. Člověk dědičně ztratil instinktivní chování zvířat. Z toho plyne i to, že se člověkem spíše stává než rodí. Má-li si osvojit lidskou podstatu a přirozenost, musí být „polidštěn“. Jen opravdové prožívání činí člověku plnost v jeho bytí a dává životu smysl.

3. Dimenze osobnostní, kulturní

Lidská kultura je výtvozem lidské bytosti a její vztah ke světu je třeba vždy znovu a znovu nutno řešit tvořivými činy. Tvoření je stav vnitřního intenzivního napětí, objevování možnosti nového a dává každému projevu objektivní tvar. Cílem je v nutnosti každodenního styku s vnějším světem snaha po sebeuskutečnění a sebedotváření. Dosažení integrace vnitřního světa, vlastního životního dovršení a v sobě uskutečnění bytí. Být sám sebou, být svůj, být v téže myšlence, slově i skutku, realizovat své záměry, uspokojovat potřeby, uskutečňovat se, seberealizovat a potvrzovat vratkou rovnováhu mezi sebou a okolním světem.

Pojetí člověka je tedy dáno vždy společenskými a kulturně historickými prameny, které pak otvírají cestu perspektivnímu, tvořivému, svobodnému a odpovědnému jedinci. Pedagogice náleží tedy řešit tuto dost specifickou a širokou otázku, kterou lze zkráceně vyjádřit těmito slovy: „Jakým způsobem a ve kterém období je možné dnešního člověka učit jeho ‚člověčenství‘?“

Není možné tento proces realizovat v průběhu vývoje výchovnými prostředky? Kde, kdy a jak vlastně výchova začíná? V rodině. Tam jsou polo-

ženy vlastní základy rodinného výchovného působení. Schéma pro posouzení způsobů výchovy v rodině by bylo asi následující:

- kladný emoční vztah k dítěti (charakteristický společným vykonáváním určitých činností a porozuměním dítěti);
- záporný emoční vztah (projevující se „nenávisť“, výčitkami, konflikty v rodině, lhostejností a netečností rodičů vůči dítěti);
- silné výchovné řízení (přísnost, strach až bázeň z následků svých činů, zakřiknutost, která může přejít až do otevřené agrese);
- slabé výchovné působení (nedostatečná kontrola nebo chybí úplně v plnění školních povinností a uložených úkolů);
- rozporné výchovné řízení (znaky slabého i silného řízení, navenek rodič chce působit autoritativně, doma je však omlouvá);
- střední výchovné působení (přiměřené požadavky, které se kontrolují, dítě je bráno jako odpovědný člen rodiny, který má své úkoly a potřeby jako každý jiný člen rodiny).

Optimální „výběr“ výchovného a společenského působení na dítě záleží na jeho předpokladech, na správné volbě rodiče a společnosti.